

СОЦІАЛЬНА АДАПТОВАНІСТЬ ДИТИНИ У СТРУКТУРІ ЦІЛІСНОСТІ ЇЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено спробу теоретико-аналітичного висвітлення специфіки адаптованості дітей у структурі цілісності особистості. На підґрунті системного підходу визначається полісистемна структура цілісності особистості дитини. Показано, що у концепції цілісності особистості, як системи поняття взаємодії поширюється на особистість, світ і активність. Згідно з вказаною концепцією, цілісний світ постає у вигляді полісистеми і підкорюється принципу подвійності якісної визначеності: особистість і світ взаємодіють як системи і підсистеми одна одної. Важливим є те, що декілька форм активності надають взаємодіям особистості і світу характер активнісної поліфонії. Наголошується, що цілісний світ зорганізується в полісистему через взаємодію особистості і її світу у двох позиціях: незалежних систем і підсистем одна одної. Полісистемні взаємодії особистості і її світу розподіляються за різними складовими. Взаємодії локалізуються в поле складової особистості і в поле складової світу. Позиція (система чи підсистема), локалізація (у складовій особистості і світу) і взаємодія (з урахуванням позиції і локалізації) – ключові параметри цілісного світу. Вони надають йому розмаїтості, різнопорядковості, релятивності. Цілісність особистості дитини – це єдність світоглядних орієнтацій, яка проявляється в автономності особистості, її відповідальності за свої дії, рефлексивності, відкритості, здатності до саморозвитку й самореалізації. Протилежним поняттю “цілісна особистість” є “фрагментарна особистість” – особистість, структурні компоненти якої входять у конфлікт один із одним і не являють собою цілісної картини світу. Застосувавши принцип системності до висвітлення психологічної природи цілісності особистості розглядаються компоненти структури цілісності у взаємозв'язку й взаємозалежності, визначається специфіка об'єкта і предмета дослідження, які, у свою чергу, впливають на зміст, власне, цілісності особистості.

Ключові слова: *системний підхід, структура цілісності особистості дитини, полісистемна цілісність особистості, цілісність особистості.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування освітнього простору в Україні постає питання розвитку й формування цілісності

особистості. Втім, саме поняття «цілісності особистості» потребує уточнення. Висвітленню психологічної природи зазначеного феномену сприяє, власне, системний підхід, що дозволяє розкрити ієрархічну складність й взаємопов'язаність структурних складових даного явища.

Отже, цілісність особистості дитини – це єдність світоглядних орієнтацій, яка проявляється в автономності особистості, її відповідальності за свої дії, рефлексивності, відкритості, здатності до саморозвитку й самореалізації. Протилежним поняттю «цілісна особистість» є «фрагментарна особистість» – особистість, структурні компоненти якої входять у конфлікт один із одним і не являють собою цілісної картини світу.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Системний підхід передбачає обов'язковий аналіз структури системи (психіки, особистості). Водночас це особлива відкрита система зі зворотними зв'язками. Отже, як зазначає М. Савчин: «Нажному рівні детермінації вона включена в регуляцію взаємодії суб'єкта із ширшою біологічною системою (на рівні організму), соціальною системою (на рівні індивіда), створюваними культурно-історичними цінностями суспільства і предметного світу (на рівні особистості) та духовною сферою (на рівні духовності)».

Подальшим розвитком системного підходу вважається інтеграція вікового й психологічного та суб'єктивного. Як відмічають М. Єрмолаєва (Єрмолаєва, Лубовский, 2012), Д. Лубовський спроби цілісного опису розвитку людини впродовж життєвого шляху характеризуються парадигмальними зрушеннями, а саме: психологія дитинства передусім представлена у теоретичних поглядах Л. Виготського (Виготский, 2005), О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, утім юність найчастіше постає у вимірі історико-соціологічного вивчення життєвого шляху, висвітленого у працях І. Кона, а зрілість, старіння у вимірі суб'єктного підходу С. Рубінштейна, Б. Ананьєва (Єрмолаєва, Лубовский, 2012). У межах цього підходу уможливорюється розгляд активності суб'єкта у плані власного розвитку. Це дозволило увести у психологічну науку поняття «саморозвитку», «самореалізації», «самодетермінації», що спрямовані на виявлення витоків психічного розвитку людини. Однак цей підхід реалізується у процесі вивчення дорослої людини, тому що його неможливо інакше розуміти, ніж саморозвиток.

Таким чином, підкреслюють М. Єрмолаєва й Д. Лубовський, важливість поєднання двох підходів у межах системного пов'язана з тим, що неможливо вповні розкрити розвиток дорослої людини у всій її цілісності, специфіку її саморозвитку, не висвітливши рушійні сили, механізми цього процесу, що сягають корінням у дитинство (Єрмолаєва, Лубовский, 2012: 105).

На необхідності висвітлення зв'язку онтологічних рівнів особистісного розвитку через призму вікових та індивідуально-психологічних аспектів

психологічної організації особистості акцентує увагу М. Івков (Івков, 2012: 113).

Власне смислова система особистості є тим регулятором, що визначає форму реалізації планів, постановку нових значущих цілей, прогнозування нових шляхів особистісного розвитку.

Важливі аспекти застосування системного підходу у психології пов'язані із проблемами діагностики. Тому, акцентує увагу Б. Косов, реалізація системного підходу в діагностиці особистості вимагає певних коментарів (Коссов, 1997):

- системно-стильовий метод у діагностиці особистості має важливу відмінність від переважної тенденції в психодіагностиці. Ця тенденція полягає в зборі ізольованої інформації з окремих показників з наступним її інтегруванням за допомогою кореляційного, факторного й інших методів системного аналізу. Однак системність, властива самій особистості, певною мірою втрачається завдяки способу збору вихідної інформації з уривчастих тестів. Цього недоліку не позбавлені й опитувальні методики типу 16-факторного тесту Р. Кеттелла, оскільки в ході тестування увага досліджуваного не спрямовується на зв'язок й співвідношення явищ у житті. Застосування системно-стильового методу, дозволяє подолати цю обмеженість (Берталанфи, 1960; Савчин, 2011);

- системно-стильовий метод діагностики може бути використаний не тільки для збору корисної інформації в різних сферах практики, але й для розробки теорії розвитку особистості;

- важливою умовою пізнання особистості, особливо самопізнання й саморозвитку, є різноманітність і повнота діагностичних засобів, у тому числі не обов'язково системних і широких. Суттєве значення мають розробка й удосконалювання всіх наявних перспективних тестів особистості, що дають можливість широкого й вільного вибору для їх використання.

- наявні на сьогоднішній день варіанти системно-стильових методик вимагають подальшої серйозної розробки в напрямку збільшення кількості вимірів рівнів, вибору й систематизації особистісних властивостей і умов їх прояву (видів занять), розширення їх комп'ютерного використання й широти їх застосування до різних контингентів людей. Для дітей і підлітків можуть знадобитися зовсім нові рішення, що наприклад включають експертні оцінки старших замість самооцінок або поряд з ними тощо.

Практична корисність системно-стильового методу діагностики особистості залежить від знаходження адекватних методів його математичного моделювання й комп'ютеризації.

Таким чином, застосування принципу системності до висвітлення психологічної природи цілісності особистості дозволяє розглядати всі

компоненти структури цілісності у взаємозв'язку й взаємозалежності, визначаючи специфіку об'єкта і предмета дослідження, які, у свою чергу, впливають на зміст власне цілісності особистості. Цілісність особистості також має системний вигляд: це сукупність складових, елементів, що характеризують особливості процесу взаємодії особистості у соціальних відносинах з метою вирішення соціально-психологічних завдань.

Таким чином, метою статті є висвітлення особливостей структури цілісності особистості дитини як суттєвої передумови її адаптації з позиції системного підходу, який сприяє визначенню найсуттєвіших особливостей зазначеного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням принципів системно-цілісного підходу зазначимо, що цілісність особистості як система складається з багатьох базових взаємопов'язаних, взаємозалежних елементів. Проблема критеріїв щодо визначення базових елементів, їх специфіки та особливостей прояву є найбільш складною і майже не висвітленою у наукових розробках. Недостатньо розробленим залишається і питання комплексності цілісності особистості із урахуванням її диференціації.

Якщо з цієї позиції розглянути концепцію цілісності особистості, то особистість та світ є водночас складовими і самостійними системами. Складова особистості має біохімічні, фізіологічні, соматичні властивості. Складова світу теж саме наповнення, але коли з'являється інша людина, то додаються ще й фізичні, механічні і інші властивості, якщо в якості світу постають речі і предмети. Цілісність у такий спосіб є розділеною, а її складові дискретні.

Системи є дещо іншим, ніж складові, надскладові і позачуттєві утворення. Цілісність особистості як система, це сфера функцій, що перекривають складові особистості і світу. Особистість як система віддиференціюється від особистості як складової, переходить її фізичні межі й асимілює світ. В особистості, як системі, особистість виконує роль системоутворювальної якості, а її світ – роль керованої підсистеми. У свою чергу світ, як система, – це сфера функцій, що перекривають складові світу і особистості. Світ, як система, уособлюється від світу як складової, переходить його фізичні межі і залучає у діяльність особистість. У світі, як системі, виконується роль системоутворювальної якості, а особистість – роль керованої системи.

Особистість, як система, і світ, як система віддиференціюються, але також і взаємодіють. Один з ефектів їхньої взаємодії – розширення. Особистість входить у світ і система особистості розширюється; світ входить у особистість і система світу розширюється. Світ, як підсистема особистості, і особистість, як підсистема світу, – результати розширень і взаємодій особистості та світу.

У концепції цілісності особистості, як системи поняття взаємодії поширюється на особистість, світ і активність. Згідно з вказаною концепцією, цілісний світ постає у вигляді полісистеми і підкорюється принципу подвійності якісної визначеності: особистість і світ взаємодіють як системи і підсистеми одна одної. Важливим є те, що декілька форм активності надають взаємодіям особистості і світу характер активнісної поліфонії.

Отже, цілісний світ зорганізується в полісистему через взаємодію особистості і її світу у двох позиціях: незалежних систем і підсистем одна одної. Полісистемні взаємодії особистості і її світу розподіляються за різними складовими. Взаємодії локалізуються в поле складової особистості і в поле складової світу. Позиція (система чи підсистема), локалізація (у складовій особистості і світу) і взаємодія (з урахуванням позиції і локалізації) – ключові параметри цілісного світу. Вони надають йому розмаїтості, різнопорядковості, релятивності.

У залежності від позицій, локалізації і взаємодій виокремлюють чотири сфери цілісного світу. У першій сфері (у полі складової особистості) локалізується системна якість особистості. Це сфера системи –“особистість”. Тут –“особистість”, як система, не взаємодіє зі світом, як системою. У другій сфері (поліскладової світу) локалізується системна якість світу. Це – сфера системи –“світ”. Тут –“світ”, як система, взаємодіє з особистістю як із підсистемою.

Саме системний підхід приділяє увагу сув'язності цілісності особистості. У когнітивній моделі цілісності особистості, як устрою щодо динамічної обробки інформації розглядаються суто системні питання: інтеграції, фрагментації, багатомірності, ієрархії. Поряд з цим когнітивна парадигма здійснює певний вплив на розуміння цілісності особистості. Проте розгляд лише із позицій механізму щодо опрацювання інформації призводить до того, що феномен цілісності особистості втрачає власну природу й специфіку. Виокремлення підсистем у цілісності (когнітивно-афективно-виконувальної й інтерперсональної, когнітивної, емоційної) є логічним для коннекціоністської моделі.

Дослідження цілісності особистості в єдності її диференціації і інтеграції у межах системного підходу набуває вагомого значення. Саме концепція цілісності особистості може слугувати такою підставою. Така концепція уможливує системно уявити цілісність особистості як полісистему, виявити модальності, субмодальності і диспозиції в якості її різних аспектів.

З позиції системно-цілісного підходу цілісність особистості визначається в такий спосіб: ментальна репрезентація цілісного світу людини. Ментальні

репрезентації є розмаїтими, інтерперсональними, позиційними; такими, що змінюються.

Задля висвітлення саме системно-цілісного підходу варто використовувати термін —*олісистемна цілісність особистості*”, який близький за змістом з поняттям —*поліmodalність*”, що уведено в науковий обіг Л. Дорфманом (Дорфман, 2004). Поліmodalність ґрунтується на положеннях про —*Я-концепцію*” особистості, що розроблені Дж. Кіглштромом, Л. Маршезе-Фостером, С. Клейном й уточнені Л. Дорфманом у його концепції мета-індивідуального світу. Так, —*Я-концепція*” постає у вигляді ментальної репрезентації людиною особливостей її мета-індивідуального світу.

Проте полісистемність характеризується подвійністю якісної визначеності і релятивністю. Подвійність має прояв: стабільність і варіативність, узгодженість і неузгодженість, раціональність і іраційність, здатність до планування й автоматизм, ініціативність і шаблонність.

У дослідженнях Л. Дорфмана визначено загальні властивості поліmodalності, акцентовано увагу саме на субmodalностях, поряд з якими розглядалися системи, modalності і диспозиції (Дорфман, 2004: 96–157).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Утім, власне системно-цілісний підхід дозволяє відобразити специфіку диференціації і інтеграції цілісності особистості; виокремлення спільного між системами, modalностями, диспозиціями цілісності особистості й водночас суттєву різницю між ними і субmodalностями; інтеграцію цілісності особистості й виявлення чинників, що надають цієї цілісності і єдності, не зважаючи на багатоплановість. Отже, предметом нашого дослідження є виявлення багатоаспектності цілісності особистості. З позицій системно-цілісного підходу варто здійснити теоретичний аналіз полісистемної цілісності особистості та її загальних складових: субmodalностей, полярних категорій, біполярних категорій. Такими поняттями визначаються ментальні репрезентації цілісності особистості в різних сферах її цілісного світу.

У якості провідних чинників доцільно виділити системні поняття ізомерії, багатомірності, ієрархії. Ізомерію розглядають як механізм зв'язку, переходів від одних компонентів поліmodalної цілісності особистості до інших. Багатомірність слід розкривати як багатоаспектність полісистемної цілісності особистості. Ієрархію необхідно відобразити через —*вертикаль*” і —*горизонталь*” у структурі поліmodalної цілісності особистості. Так, —*вертикальна*” структура — це є холон, особлива форма співвідношення цілого і частин.

У перспективі дослідження — вивчення особливостей становлення цілісності особистості в онтогенезі у вимірі адаптації з позиції системно-цілісного підходу.

Література

1. Балл Г. О. Проблема обґрунтування суспільної ідеології у світлі гуманістичного підходу. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України*. К.: Гнозис, 1998. С. 28 – 32.
2. Берталанфі Л. Общая теория систем. М.: Мир, 1960. 328 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. М.: Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
4. Дорфман Л. Я. Я-концепция: дифференциация и интеграция. М.: Смысл, 2004. С. 96 – 123.
5. Ермолаева М. В., Лубовский Д. В. Теоретико-методологический анализ развития внутренней позиции личности на протяжении жизненного пути (интеграция возрастно-психологического и субъектного подходов). *Мир психологии*. 2012. № 3 (71). С. 104 – 113.
6. Ивков Н. Н. Возрастной и индивидуально-психологический аспекты изучения развития личности. *Мир психологии*. 2012. № 3 (71). С. 113 – 120.
7. [Коссов Б. Б. Личность: актуальные проблемы системного подхода. Вопросы психологии, 1997. № 6. С. 58 – 68.](#)
8. Савчин М. Дослідження особистості в контексті духовної парадигми психології. *Психологія особистості*, 2011. № 1 (2). С. 191 – 199.

References

1. Ball, G. O. (1998). Problema obgruntuvannya suspilnoyi ideologiyi u svitli gumanistichnogo pidhodu [The problem of justification of social ideology in the light of a humanistic approach]. *Psihologo-pedagogichna nauka i suspilna ideologiya: Materiali metodologichnogo seminaru Akademiyi pedagogichnih nauk Ukratini – Psychological and Pedagogical Science and Social Ideology: Materials of the Methodological Seminar of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*] K. Gnozis. S. 28 – 32. [in Ukrainian].
2. Bertalanfi, L.(1960). *Obschaya teoriya sistem* [General theory of systems] M.: Mir. 328 s. [in Russian].
3. Vyigotskiy, L. S. (2005). *Psihologiya razvitiya cheloveka* [Psychology of human development]. M.: Smyisl; Eksmo. 1136 s. [in Russian].
4. Dorfman, L. Ya. (2004). *Ya-kontseptsiya: differentsiatsiya i integratsiya* [I-concept: differentiation and integration]. M.: Smyisl. S. 96 – 123. [in Russian].
5. Ermolaeva, M. V. (2012). Teoretiko-metodologicheskii analiz razvitiya vnutrenney pozitsii lichnosti na protyazhenii zhiznennogo puti (integratsiya vozrastno-psihologicheskogo i sub'ektnogo podhodov) [Theoretical and methodological analysis of the development of the internal position of the

person throughout the life (integration of age-psychological and subjective approaches)] *Mir psihologii – World of psychology*. 3 (71). S. 104 – 113. [in Russian].

6. Ivkov, N. N. (2012). Vozrastnoy i individualno-psihologicheskiy aspektiy izucheniya razvitiya lichnosti [Age and individual psychological aspects of the study of personal development]. *Mir psihologii – World of psychology*. 3 (71). S. 113 – 120. [in Russian].

7. Kossov, B. B. (1997). Lichnost: aktualnyie problemyi sistemnogo podhoda [Personality: actual problems of the system approach]. *Voprosyi psihologii – Psychology Issues*. No 6. S. 58 – 68. [in Russian].

8. Savchin, M. (2011). Doslidzhennya osobistosti v kontekstI duhovnoyi paradigmi psihologiyi [Investigation of personality in the context of the spiritual paradigm of psychology]. *Psihologiya osobistosti – Psychology of Personality*, No 1 (2). S. 191 – 199.

Geyko E.V., Zavatska N.E.

INTEGRITY OF THE INDIVIDUAL IN THE MEASUREMENT OF A SYSTEMS APPROACH

The article made an attempt to provide theoretical and analytical coverage of the phenomenology of the integrity of the individual. On the basis of the systems approach, the polysystem structure of the integrity of the individual is determined. Using the principle of consistency in covering the psychological nature of the integrity of the personality, the components of the integrity structure are interrelated in relation to each other and interdependencies.

Thus, integrity - the corresponding interconnection of elements, internal correlation and conformity, the hierarchy of components or elements of the system. Integrity is associated with the presence of structures hierarchy. However, the presence of hierarchical structures is considered as a general sign of integrity. Also, each component of the integrity, in its turn, has its own structure. The organization of integrity represents the coherence of the structural units of the parts in the general structure.

Integrity is determined by the set of connections of internal elements of the system and external relations, connections and interactions. The internal and external connections of the integral system in a certain way correspond to each other, harmonized. During the formation and existence of integrity, there is always a certain discrepancy between the external and internal links of the system. Therefore, the integrity of the system is not so much a result of its previous development, but the ability to maintain such a state in the process of constant movement, change and development. Thus, the integrity of the system is at the same time a prerequisite and

result of itself. In addition, the importance of the fact that the integrity of the system is not only the correspondence of elements, parts to one another, but also the connection of each element with the whole. Interaction of a part, an element, a whole is characterized by mutual influence. During the interaction of a part and the whole, when a part can represent the whole, but the whole to penetrate into parts, this way is the development of part and whole, the improvement of the structure of the system as a whole and its individual components. The leading action in this complex process belongs to the whole structure of the whole, the whole through the development of parts determines its own development.

As the leading factors, it is expedient to highlight system concepts of isomerism, multidimensionality, hierarchy. Isomerism is considered as a mechanism of communication, the transition from one component of the polymodal integrity of the individual to others. Multidimensionality should be disclosed as a multidimensional polysystem integrity of the individual. The hierarchy must be reflected through the "vertical" and "horizontal" in the structure of the polymodal integrity of the individual. Thus, the "vertical" structure is a holon, a special form of the ratio of the whole and parts.

That is, the intelligence of the individual is revealed through the co-ordinated structural elements (systems, modalities, dispositions) in the general structure on the principle of polysystem. Polysystem integrity of the individual - the corresponding interconnectedness of the elements, internal correlation and hierarchy of the components or elements of the system.

Key words: *systemic approach, structure of child personality integrity, polysystemic personality integrity, personality integrity.*

Гейко Євгенія Вікторівна – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

Geyko E.V. – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Practical Psychology of Volodymyr Vynnychenko Central State Pedagogical University, Kropyvnytskyi;

Zavatska N.E. – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology and Social Work, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University.